

מרסל ינקו כמתכנן אידאליסט והמאבק לשימור ביפו העתיקה*

במהלך עבודתו כאדריכל באגף התכנון במשרד ראש הממשלה נחשף מרסל ינקו לדרמה שהחלה להתפתח ביפו העתיקה בסתיו 1949. הקסבה של יפו, הממוקמת על תל המשקיף אל הים מדרום לתל-אביב, נותרה ריקה מתושביה בעקבות כיבושה במהלך חודש אפריל 1948. חודש מאוחר יותר החלה מדינת ישראל להפנות עולים ליפו ולשכנם במבניה הנטושים. עיריית תל-אביב, שחלקים מיפו סופחו אליה עוד בקיץ 1949 ניהלה משא ומתן עם הממשלה על אופן סיפוחה של יפו לתל-אביב. תוך כדי כך, הקימה העירייה מנהלה ליפו, אשר יחד עם האפוטרופוס לנכסי נפקדים חיפשו פתרון למבניה הרעועים של יפו הערבית ככלל ושל יפו העתיקה בפרט. ראשית הדרמה החלה עם ה'דו"ח על העיר העתיקה ביפו', שהוגש באוגוסט 1949 לראש עיריית תל-אביב ובו המליץ המהנדס הבוחן להרוס 445 מתוך 474 בתי יפו העתיקה, בשל מצב פיסי רעוע ומסוכן, ותשתיות סניטריות לקויות. עם תחילת עבודות ההריסה פנה מנהל מחלקת העתיקות במשרד החינוך והתרבות, מר שמואל ייבין במכתב בהול לאפוטרופוס על נכסי נפקדים, עם העתקים למשרדי ממשלה הנוגעים בדבר, בדרישה לחדול מהריסת העיר העתיקה בשל ערכה ההיסטורי והיותה אתר היסטורי מוכרז. בעזרת מתכנן הערים אליעזר ברוצקוס מאגף התכנון במשרד ראש הממשלה הצליח ייבין לשכנע את הממשלה להקים ועדה בינמשרדית שבחנה את הטיפול בעיר העתיקה של יפו. הועדה הראשונה שהוקמה לשם כך נקראה 'הועדה הבינמשרדית לבדיקת המונומנטים ביפו העתיקה'.

בין חברי הועדה הבינמשרדית הראשונה היה חבר אדריכל מרסל ינקו שהיה אחד מנציגי אגף התכנון. הועדה ערכה מספר סיורים ודיונים בין החודשים ספטמבר ונובמבר 1949, ובסיכום פעילותה היא הגישה רשימת מבנים וסמטאות לשימור בעיר העתיקה של יפו. מצדו השני של המתרגם האידאולוגי-תכנוני המשיכה עיריית תל-אביב, במשותף עם מנהלת יפו והאפוטרופוס לקדם בדיקות ותכניות להריסת העיר העתיקה, שהוגדרה על ידם כלא ראוייה למגורי אדם. קריסת בנין שאירעה בשכונת עג'מי ב-16 לאפריל 1950 חידדה את הדחיפות בדיון בשאלת הריסתה של יפו העתיקה. הועדה שהוקמה לבדיקת בתים רעועים המיועדים לפינוי הדגישה את הצורך בפתרון בעיית דיור חליפי לכ-700 המשפחות שהתגוררו במבנים מסוכנים בעיר העתיקה. "קואליציית השימור" למען יפו העתיקה, שהחלה להתגבש בין עובדי ממשלה ממחלקות ואגפים שונים, כגון העתיקות, התכנון, התיירות והדתות, הצליחה להביא את הממשלה בדצמבר 1950 להורות לחדול מהריסת מבנים לשימור ביפו העתיקה. ועדה חדשה, שנקראה "הועדה לשימור מבנים בעלי ערך היסטורי, ארכיטקטוני ודתי ביפו העתיקה", נתמנתה על ידי הממשלה להכין רשימה ולבצע בדיקות הנחוצות לקביעת אילו ממבני העיר העתיקה יוכרזו לשימור. גם לוועדה זו הוזמן מרסל ינקו, אלא שבניגוד לפעם הקודמת בה ייצג את עמדת אגף התכנון, בוועדה זו חלק ינקו שליחות משותפת עם הצייר ראובן רובין, כדוברם של "הועד המרכזי של אגודת הציירים והפסלים".

הישיבה השנייה של ועדת השימור התקיימה ב-28 לדצמבר 1950. ראובן רובין הביע משאלה בשם האמנים כי בתיה העתיקים של יפו יותרו על תלם, שכן "העיר העתיקה והגבעה עליה היא בנויה הם המקום היפה ביותר בכל העיר תל-אביב – יפו". הוא המליץ כי יפו העתיקה תשמר מרכז לאמנים בתל-אביב, ובחלק ממבניה ניתן יהיה להקים מוזיאון ובית-ספר לאמנות, כמו גם להותיר "קטעי הריסות שיפארו את הגנים שינטעו במקום". מרסל ינקו טען שעתיקותיה של יפו העתיקה תעוררנה סנטימנטים של ימים עברו, על אף שהמבנים אינם מתקופה יהודית. בהשוואתו בין תל-אביב ליפו אמר ינקו: "העיר המודרנית תל-אביב אינה יפה, היא אף מכוערת. ואם יש פינה אחת יפה – אל נא תהרס". בהמשך הישיבה הוצגה רשימה של כ-74 מבנים שיועדו לשימור ושיחזור. כמו כן הוסכם כי תישמרנה שתי סמטאות שתייצגנה את האופי האורבני של יפו העתיקה, וכי יתבצע סיור במקום לאיתור המבנים והסמטאות. במכתב מקדים לפגישה השלישית של הועדה פנו ינקו ורובין במכתב

* אדריכל רועי פביאן עוסק באדריכלות וחוקר את תולדות העיר תל-אביב – יפו.

ליו"ר הועדה, והציעו שיוקמו במבנים ההסטוריים פינה רוחנית-תרבותית בתוך פארק עירוני, שתכלול מוזיאונים, סטודיות לציירים, בתי-ספר לאמנות ואולמי תערוכות. הם אף הפצירו במכתב להימנע "מלכער את השטחים המקודשים על ידי ההיסטוריה עם שכונים לא יפים או מלונות סנוביסטיים". מאמצייהם של נציגי האמנים נשאו פרי, וכבר בישיבה שהתקיימה ב-22 לינואר 1951 אימצה ועדת השימור את הצעות האמנים, וקראה בדו"ח המסכם שהגישה לשמר "רובע זעיר בקצה הדרומי-מערבי של העיר העתיקה...הכולל שתי סמטאות עם כחמישים יחידות דיור", ומאפיין את "אופייה הארכיטקטוני המיוחד של העיר העתיקה", ולייעד רובע זה "למשכנם של אמנים, לבתי אולפן לציירים ולפסלים, וכן למשכני אמנות".

מרסל ינקו וראובן רובין לא הסתפקו בהמלצות הדו"ח. בחודשים הבאים נעזרו נציגי האמנים בעובדי ציבור, שר החינוך, אגודת האינג'נרים והארכיטקטים ובפרסומי עיתונות ללחוץ על מקבלי ההחלטות, שישמרו בנוסף למתחם הדרומי, שאושר, מתחם שני במדרון המערבי של העיר העתיקה. במאי 1951 ניאותה לבסוף הועדה וצירפה תוספת שניה לדו"ח המסכם בו היא ציינה את הרחבת איזור השימור "לסמטה המערבית הנוספת, אשר תהווה זרוע שניה (מערבית) למובלעת הדרומית שהוחלט להשאיר לפני כן". באוגוסט אותה שנה חודשה פעילות ועדת השימור, והפעם במטרה להגיש רשימת מוסדות ופעילויות שלדיהן ימסרו המבנים לשימור. בתחילת ישיבותיה טען ינקו שעל מנת שועדה זו תוכל לפעול יש בראש ובראשונה לטפל "בפינוי המקום מיושביו". בישיבות הבאות עלו הצעות להקים גנים צבוריים ושטחי ירק בשטחים הפתוחים. העירייה שהשתתפה בדיונים הסכימה להגדיר את העיר העתיקה כשטח בעל סטטוס מיוחד, והועדה החליטה להכריז על המקום כמרכז תרבותי לתיירות. על אף הסכמות עקרוניות אלו בין העירייה "לקואליציית השימור" סירב ראש העיר לפתח ולאשר הצעות תכנון מפורטות לעיר העתיקה, והעביר את קבלת ההחלטות לידי מתכנן הערים האמריקאי אהרון הורביץ, שהוזמן לערוך תכנית-אב לתל-אביב – יפו. החודשים שנקפו הרעו עם המבנים לשימור בעיר העתיקה, רבים מהם ניזוקו וחלקם נהרסו כתוצאה מעבודות הריסה של מבנים שכנים, וחלקם מפגעי מזג האוויר. מרסל ינקו שב והתריע במהלך שנת 1952 על הצורך בפינוי יושבי המבנים והצלת הבתים מכליה. בנובמבר 1952 פנתה אגודת הציירים והפסלים בכתב לוועדה בבקשה להעמיד מספר בנינים לרשות האגודה לשם התאמתם כסטודיות לחבריה. בהזכירה החלטות שנתקבלו בעבר צויין שם שפרט לאי-הריסת המבנים לשימור לא קודם דבר, והמבנים נהרסים מעצמם. האמנים חזרו על דרישתם מהעירייה שתפנה את המבנים האמורים על מנת שחברי האגודה יוכלו להיכנס אליהם ולהכשירם כסטודיות לאמנות. פניות חוזרות ונשנות אלו של מרסל ינקו ואגודת האמנים לוועדה ולעירייה שיקפו את תסכולם המתמשך מדשדוש פרויקט שיקום יפו כמרכז אמנות, למרות הישגיהם בדיונים המוקדמים ובסיכומים הכתובים חש מרסל ינקו באזלת ידן של הרשויות, בעת שמאבקו למען שימור המורשת הבנויה ביפו והקמת מרכז אמנים שם דועך עם כל בנין שקורס.

במהלך 1953 המשיך מרסל ינקו לנסות ולקדם את שאיפת האמנים להקים מושבת אמנים ביפו העתיקה. הוא פנה בכתב לראש עיריית תל-אביב – יפו מר לבנון וליועץ האמריקאי לתכנון ערים הורביץ עם הצעות שונות להושבת אמנים בבניינים ספציפיים, מתוך מחשבה שהצעות קונקרטיים ידרבנו את מקבלי ההחלטות לפעולה. הצלחה חלקית למאמציו נראו בתכנית האב לתל-אביב – יפו של הורביץ, שהתפרסמה ב-1954, ובה יפו העתיקה הוגדרה "כגן לאומי הסטורי-ארכיאולוגי וכמושבת אמנים". ביולי 1958 במהלך סיור משותף של נציגי הממשלה ועיריית תל-אביב – יפו בעיר העתיקה החל חזונו של ינקו לקרום עור וגידים. במהלך הסיור הגיעו הצדדים לסיכום בדבר הקמת חברה לפתוח העיר העתיקה של יפו, אשר תדאג לסיים את פינוי התושבים ולפתח את האתר. בספטמבר 1960 החלה 'החברה לפיתוח יפו העתיקה בע"מ' את פעילותה. תכנית בניין העיר (תב"ע), 606 שחלה על אזור יפו העתיקה בסוף שנת 1961, הגדירה את שני המתחמים הבנויים שנותרו על התל "כשטח שמורה ארכיטקטונית" בהם יורשו רק שמושים שיותאמו לאופי המיוחד של המקום, כגון סטודיות ומגורים של אמנים.